

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNFRASTRUKTURUN OPTİMAL FORMALAŞDIRILMASININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312.01 - “Sahə iqtisadiyyatı”

Elmi sahə: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Seyidmahir Samir oğlu Zəkizadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Bakı Biznes Universitetinin “Biznesin təşkili və bələdiyyə idarəetməsi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi
İslam Hacı oğlu İbrahimov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, dosent
Aqil Məhiyəddin oğlu Əsədov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
İsa İbadulla oğlu Muradov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Ülkər İskəndər qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nazim Müzəffər oğlu İmanov

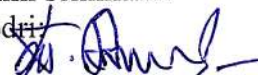
Dissertasiya

şurasının elmi katibi:

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Sevdə Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın

sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Tərbiz Nəsib oğlu Əliyev

TƏDQIQAT İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə (İAEƏ) bərpa və yenidənqurma işlərinin aparılması istiqamətində infrastrukturun qurulması və qurulacaq infrastrukturun daha səmərəli nəticələnməsi məqsədi ilə onun optimal formalaşdırılması vacib olmaqla yanaşı, regionda məskunlaşacaq əhalinin mənzil, səhiyyə, təhsil və nəqliyyat kimi təcili ehtiyaclarını həll edə bilər. Nəzərdə tutulur ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında müasir infrastruktur yaratmaq nə qədər vacibdirsə, bir o qədər də yaradılacaq infrastrukturun optimal formalaşdırılması vacibdir. İnfrastrukturun yaradılmasına yatırılacaq investisiyaları stimullaşdırmaq və ərazilərdə iqtisadiyyatın uyğun sahələrini inkişaf etdirmək prioritet məsələdir. Bütün bunlar infrastrukturun sadəcə kəmiyyətcə deyil, daha çox keyfiyyətcə formalaşdırılmasını, həmçinin yaradılacaq infrastrukturun ərazilərin iqtisadi bərpasına və inkişafına təsirinin düzgün qiymətləndirilməsini xüsusi aktuallaşdırır.

Müharibədən sonrakı illərdə ölkədə tikinti xərcləri arasında İAEƏ-in bərpasına daha çox üstünlük verilib və bu vəsaitin əsas hissəsi həmin ərazilərə yönəldilib. Belə ki, 2024-cü il üzrə ərazilər üçün ayrılan vəsaitin miqdarı iqtisadi fəaliyyət üzrə 4,8 milyard manat, əsas bölmələrə aid edilməyən xərclər isə 230 milyon manat olmuşdur. Ümumilikdə, 2020-2024-ci illər üzrə dövlət büdcəsindən İAEƏ-in yenidən qurulması və bərpası üzrə təxminən 14 milyard manat investisiya ayrılmışdır. Bu isə İAEƏ-də infrastruktur quruculuğunu ölkənin ən aktual məsələlərindən biri kimi ön planda tutur. Bu səbəbdən İAEƏ-də qurulacaq infrastrukturun qiymətləndirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

İAEƏ-də resursların bölüşdürülməsi, infrastrukturun formalaşması və inkişafının bir sıra sosial-iqtisadi nəticələri ola bilər. Bu baxımdan, İAEƏ-də aparılacaq yenidənqurma və bərpa işləri çərçivəsində Azərbaycan dövlətinin, beynəlxalq təşkilatların və özəl investorların infrastruktur qərarlarına və həmin qərarların həyata keçirilməsi prosesinə təsir imkanlarının araşdırılması diqqəti daha çox cəlb edir.

İAEƏ-də optimal infrastrukturun formalaşmasının aktual olmasının bir neçə səbəbi var:

1. İlk olaraq, 2020-ci il noyabrın 10-u Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xalqa müraciəti zamanı çıxışında dediyi fikirlər ərazilərdə infrastrukturun yaradılması məsələsini aktual edir. Prezident cənab İlham Əliyev bildirmişdir ki, *“Azərbaycan dövləti işğaldan azad olunmuş bütün ərazilərdə infrastrukturunu yeniləyərək məcburi köçkünlərin öz yurd-yuvalarına qaytarılmasını mümkün olan ən qısa müddətdə təmin edəcək.”*¹

2. İnfrastrukturun formalaşması ərazilərə qayıdacaq yerli əhəlinin yaşayış keyfiyyətini artırmaq məqsədini daşıyır. Yolların, su, enerji və kommunikasiya şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi, habelə səhiyyə, təhsil və digər sosial infrastrukturların yaradılması, insanların gündəlik həyatının səmərəliliyini yüksəltmək üçün daha rahat şərait yaradacaq.

3. Eyni zamanda, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədi və Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramının icrası çərçivəsində İAEƏ-in bərpası, müasir infrastrukturların qurulması və bu ərazilərin ölkənin iqtisadi fəaliyyətinə reintegrasiya olunması prioritet kimi qeyd olunur.

Yuxarıda göstərilən istiqamətlərə əsaslanaraq, dissertasiya işinin mövzusu Azərbaycanın milli prioritetləri çərçivəsində İAEƏ-də müasir infrastrukturun optimal formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyası baxımından aktual hesab edilir.

İstehsal, sosial və bazar infrastrukturunun formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektləri, bütövlükdə infrastruktur problemləri azərbaycanlı alimlərdən N.M. Müzəffərli (İmanov), T.N. Əliyev, Ş.M. Muradov, Z.Ə. Səmədzadə, İ.H. İbrahimov, V.H. Abbasov, B.X. Ataşov, R.M. Cəbiyev, L.B. Babayev, E.M. Hacızadə, X.M. Hüseynova, X.İ. Qəniyev, E.A. Quliyev, A.A. Nadirov, F.P. Rəhmanov, T.Ə. Sərdarov, T.S. Vəliyev və başqalarının əsərlərində tədqiq edilmiş, dəyərli fikirlər və bir sıra tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Bu sahədə araşdırmalar aparan xarici alimlərdən O.V. Blagorazumova, A.Y. Bochkarev, I.V. Bykovskaya, T.Y. Veshutkina, N.M. Genova, A.A. Grabar, M.F. Drigo, O.B. Evreinov, A.G. Ivanchenko, Y.N. Kazakov, M.V. Kaymakova, S.V. Kelbakh, M.P. Komarov, M.V. Mokeev, R.B. Caro, M.F. Castells, J. Friedmann, P.

¹ Əliyev, İ.H. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xalqa müraciəti. – 10 Noyabr 2020.

Krugman, J. Stiglitz və başqalarının əsərlərini qeyd etmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi infrastrukturun formalaşdırılmasının elmi-nəzəri əsaslarını araşdırmaqdan, İAEƏ-də infrastrukturun mövcud vəziyyətini təhlil edib qiymətləndirmək, müvafiq ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq, onlardan səmərəli istifadə edilməsi kontekstində infrastrukturun optimal formalaşdırılması üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təşkilati-iqtisadi mexanizmlərini və inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Həmin məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı bir sıra vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- İnfrastrukturun mahiyyəti və onun optimal formalaşdırılmasının iqtisadi məzmununun müəyyənəndirilməsi, infrastrukturun növlərinin dəqiqləşdirilməsi;

- İnfrastruktur sahəsində mövcud konsepsiyaların, alət və vasitələrin xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

- İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılmasının, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin müəyyənəndirilməsi;

- İAEƏ-in inkişafı və ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası üçün normativ-hüquqi təminatının tədqiq edilməsi və ərazilərə yönləndirilən investisiyaların təhlil edilməsi;

- İAEƏ-də istehsal və sosial infrastruktur komplekslərinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında müvafiq istifadə imkanlarının aşkar edilməsi;

- İAEƏ-də tətbiq edilən innovativ infrastruktur komplekslərinin formalaşdırılması imkanlarının qiymətləndirilməsi;

- İAEƏ-də infrastrukturun səmərəli formalaşdırılması məqsədilə elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;

- İAEƏ-də infrastrukturun bərpası və yenidən qurulması ilə əlaqədar səmərəli investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması məqsədi ilə daha təkmil təşkilati-iqtisadi mexanizmin formalaşdırılması;

- İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılması məqsədi ilə innovativ layihələrin həyata keçirilməsi və mövcud potensiallardan istifadə imkanları üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycanın İAEƏ-də formalaşdırılmış və

formalaşdırılacaq strateji əhəmiyyətli sosial və istehsal infrastrukturunu seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılması ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları və normativ-hüquqi aktları, ölkə Prezidentinin Fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, yerli və xarici alimlərin infrastruktur, regional iqtisadiyyat sahəsindəki tədqiqatlarının nəticələrini özündə əks etdirən elmi-nəzəri araşdırmaları, bu sahədəki nəzəri işləmələr, elmi-praktiki konfransların materialları, bu sahədəki metodiki işləmələr, İAEƏ-in inkişafının həyata keçirilməsi üzrə proqramlar və materiallar, dövrü mətbuat və internet materialları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində statistik modellər, GZİT analizi, iqtisadi-riyazi modelləşdirmə, təhlil və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- İnfrastruktur iqtisadiyyatın çevik və səmərəli fəaliyyətini təmin edən sahələri əhatə etməklə, məhsuldarlığın və inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır və bu səbəbdən onun tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir;

- İnfrastrukturun formalaşdırılmasının elmi-metodoloji əsaslarla araşdırılmasına, istehsal və sosial infrastruktur sahələrinin əhəmiyyətinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır, bu regionun təbii və iqtisadi potensialının gücləndirilməsinə və ondan səmərəli istifadə edilməsinə imkan verəcəkdir;

- İAEƏ-də həyata keçirilən dövlət proqramları və kompleks tədbirlər nəticəsində istehsal və sosial infrastrukturun formalaşdırılması iqtisadi inkişafın dayanıqlılığına təkan vermiş olacaqdır, bu səbəbdən sahənin tədqiqi əhəmiyyət kəsb edir;

- İAEƏ-də iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi və regiona Böyük Qayıdışın tənzimlənməsi üçün müasir istehsal və sosial infrastruktur komplekslərinin formalaşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır ki, bu da yeni iş yerlərinin yaradılmasına, yerli əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və regionun sosial-iqtisadi dirçəlişinin sürətləndirilməsinə

şərait yaradacaqdır;

- İAEƏ-də istehsal və sosial infrastrukturun optimal formalaşdırılması üçün müvafiq tənzimləmə mexanizmlərinin işlənilməsinə və innovativ texnologiyaların tətbiqi üçün zəruri şəraitin yaradılmasına ehtiyac vardır ki, bu da iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılmasına və investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsinə səbəb olacaqdır;

- Rəqəmsal transformasiyanın təqdim etdiyi imkanlardan istifadə etməklə İAEƏ-də güclü rəqəmsal sənaye infrastrukturunun formalaşdırılması investisiyaların cəlb olunmasına, ərazilərin iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə edilməsinə və əhalinin əlverişli yaşayış şəraitinin təmin edilməsinə şərait yaradan mühüm komponent rolunu oynaya bilər.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İAEƏ-də istehsal və sosial infrastrukturun optimal formalaşdırılması kontekstində tədqiqatın elmi yeniliyinə aşağıdakılar şamil edilmişdir:

- “İnfrastruktur” və onun “optimal formalaşdırılması” anlayışlarının nəzəri-metodoloji əsasları, qarşılıqlı münasibətləri tədqiq edilərək müasir elmi baxış formalaşdırılmışdır;

- İnfrastrukturun daha səmərəli formalaşdırılması və dərinlən təhlil edilməsi məqsədi ilə onun spesifik xüsusiyyətləri irəli sürülmüşdür;

- İAEƏ-də kənd təsərrüfatı infrastrukturunun kompleks inkişafını təmin etmək, bu sahələrə yönəldilən investisiya resurslarının, ayrılan maliyyə vəsaitlərinin mənbələrini artırmaq məqsədi ilə kənd təsərrüfatı infrastrukturunun optimal formalaşdırılması istiqamətləri irəli sürülmüşdür;

- İAEƏ-in coğrafi, tarixi, mədəni və iqtisadi potensialının müasir sosial-iqtisadi inkişaf meyarlarına uyğun olaraq səmərəli istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə iqtisadi rayonlarda turizm infrastrukturunun optimal formalaşdırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- Tədqiqat işində nəqliyyat və kommunal infrastrukturun optimal formalaşdırılması ilə əlaqədar “şəbəkə analizi üçün matris forması” qiymətləndirilmiş və həmin matrisin iqtisadi rayonlarda avtomagistral xətləri üzərində tətbiq edilməsinə dair əməli təkliflər irəli sürülmüşdür;

- İAEƏ-də yaşıl iqtisadiyyatın optimal formalaşdırılması məqsədi

ilə statistik göstəricilər təhlil edilmiş və zəruri hesab edilən sahələrdə yaranan tullantıların idarə edilməsi məqsədi ilə “Ağıllı tullantı sistemi” və tullantıların yeni yaradılacaq xüsusi zavodlarda yandırılaraq enerjiyə çevrilməsinə dair əməli təkliflər əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılmasının elmi-nəzəri əsaslarının sistemləşdirilməsi və bu sahədə mövcud yanaşmaların ümumiləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın nəticələri İAEƏ-də sosial və istehsal infrastrukturunun planlaşdırılması, infrastruktur layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və investisiya prioritetlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə istifadə oluna bilər. Əldə edilən nəticə və tövsiyələr dövlət qurumları, investorlar və elmi tədqiqatçılar üçün nəzəri və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Aprobasiya və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas nəzəri-metodoloji və əməli əhəmiyyətli müddəaları, işlənib hazırlanan təklif və tövsiyələri bir sıra ölkələrdə və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi konfranslarda məruzə edilmiş, tezis və konfrans materialları kimi çap olunmuş, müvafiq sertifikatlara və diplomlara layiq görülmüşdür.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair 8-si xaricdə olmaqla AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi jurnal və konfrans materiallarında 24 məqalə və tezis nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işində əldə edilmiş elmi-praktiki nəticə və təkliflər Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən “Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi” və “Kəlbəcər rayonunda Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti” tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddələrinin İAEƏ-də infrastrukturun mərhələli formalaşdırılması və bərpa-yenidənqurma tədbirlərinin səmərəli təşkili baxımından tətbiqi məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Biznes Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və 139 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə aparılan təhlil və qiymətləndirmə məqsədi ilə 20 cədvəl, 3 sxem, 4 ədəd şəkil, 6 diaqram və 3 qrafikdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd

olunmaqla, dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: üz qabığı və mündəricat 1634 işarə, giriş 14 119 işarə, I fəsil 58 190 işarə, II fəsil 83 089 işarə, III fəsil 67 378 işarə, nəticə 9 985 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 20 268 işarə. Dissertasiyanın ümumi həcmi 218 214 işarədir (cədvəl, diaqram, qrafik, sxem və ədəbiyyat siyahısı daxil edilmədən).

DİSSERTASIYANIN STRUKTURU

GİRİŞ

I FƏSİL. İNFRASTRUKTURUN OPTİMAL FORMALAŞDIRILMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI.

- 1.1. İnfrastrukturun və onun optimal formalaşmasının elmi-metodoloji əsasları.
- 1.2. İnfrastrukturun formalaşdırılmasının spesifik xüsusiyyətləri.
- 1.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun optimal formalaşdırılması və onun dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa təsiri.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNDƏ İNFRASTRUKTURUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN OPTİMAL FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI.

- 2.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun formalaşdırılmasında normativ-hüquqi baza və investisiya yönləndirmələrinin təhlili.
- 2.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur komplekslərinin sahələr üzrə mövcud vəziyyətinin təhlili.
- 2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovativ infrastruktur komplekslərinin formalaşması imkanlarının qiymətləndirilməsi.

III FƏSİL. İNFRASTRUKTURUN OPTİMAL FORMALAŞDIRILMASININ BAŞLICA İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ.

- 3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun optimal formalaşdırılmasının perspektivləri.
- 3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur komplekslərinin optimal formalaşdırılması istiqamətləri.
- 3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılmış, obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar müəyyənləşdirilmiş, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, quruluşu və həcmi barədə məlumatlar təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın birinci fəslı olan “**İnfrastrukturun optimal formalaşdırılmasının elmi-nəzəri əsasları**”nda infrastrukturun mahiyyəti, onun optimal formalaşması, spesifik xüsusiyyətləri və İAEƏ-də infrastrukturun yaradılmasının sosial-iqtisadi inkişafa təsiri araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin daha dərindən araşdırılması məqsədilə istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu kompleks şəkildə təhlil edilmiş, nəticədə İAEƏ-də ilkin mərhələdə sosial və istehsal infrastrukturunun tətbiqinin vacibliyi əsaslandırılmışdır.

İnfrastrukturun mahiyyətini araşdırarkən azərbaycanlı professor və tədqiqatçıların fikirləri əsas götürülmüşdür. Bu fikirlər nəticəsində infrastrukturun mahiyyəti haqqında müəllif tərəfindən fikir irəli sürülmüşdür.

Professor İ.H.İbrahimov qeyd edir ki, “*sosial və iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədi ilə irəli sürülən vəzifələrin həlli üçün yeni infrastrukturların yaranması, inkişafı və təkmilləşdirilməsi tərəqqiyə, bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılmalıdır.*”²

Fikrimizcə, infrastrukturun formalaşdırılması və inkişafı təkcə iqtisadi zərurətlərin deyil, həm də sosial tələbatın birlikdə nəzərə alınması ilə həyata keçirilməlidir.

Professor T.S.Vəliyev qeyd edir ki, “*infrastruktur sosial, istehsal, kommunal-məişət və bazar infrastrukturunu olaraq təsnifləşdirilir və onlar özləri də birbaşa ikinci və bəzən üçüncü komponentlərə ayrılır.*”³

Fikrimizcə, dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində infrastrukturun rolu əvəzolunmazdır. İnfrastruktur sosial tələblərə cavab

² İbrahimov. İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı . – Bakı: - 2016, - 655 s.

³ Vəliyev. T.S. «İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti». – Bakı: Elm, - 2000. - 169 s.

verməklə yanaşı, iqtisadi fəaliyyətlərin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün əsas təməl kimi çıxış edir.

Professor F.P.Rəhmanov qeyd edir ki, *“infrastruktur daha çox sosial sahələrə xidmət edir və cəmiyyət üzvlərinin xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə, əhalinin intellektual inkişafının və ictimai fəallığının təminatına istiqamətlənib.”*⁴

Professor R.M.Cəbiyev *“infrastrukturun istehsalçıdan istehlakçıyadək əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkətini təmin edən ayrı-ayrı müstəqil qarşılıqlı əlaqəli bazarların və idarəetmə strukturlarının məcmusu olduğunu qeyd edir.”*⁵

Fikrimizcə, infrastruktur əhalinin həyat keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, iqtisadi fəaliyyətlərin səmərəliliyini də artırır. İnfrastrukturun inkişafı cəmiyyətin həm sosial rifahına, həm də iqtisadi potensialına müsbət təsir göstərir.

Professor B.X.Ataşov qeyd edir ki, *“infrastrukturun hər hansısa bir elementinin yoxluğu və ya optimal səviyyədə olmaması təkrar istehsal prosesini məhdudlaşdırma bilər.”*⁶

Aparılmış nəzəri yanaşmaların və müxtəlif tədqiqatçıların fikirlərinin ümumiləşdirilməsi əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, infrastruktur bir ölkənin və ya regionun iqtisadi və sosial fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsini dəstəkləyən əsas fiziki və təşkilati quruluşlardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində davamlı inkişafa nail olmaq üçün infrastrukturun qurulması ilə yanaşı, onun optimal şəkildə formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə mövzu üzrə elmi ədəbiyyatlar araşdırılmış və uyğun nəzəri yanaşmalar əsasında ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir.

Hesab edilir ki, *“şəhər infrastrukturunun optimal formalaşdırılması üçün əsas amil, infrastrukturun əhalinin tələbləri əsasında qurulmasıdır.”*⁷

⁴ Rəhmanov. F. P. Sosial infrastrukturun tənzimlənməsi problemləri. - Bakı: «Gənclik», - 2004. - 304 s.

⁵ Cəbiyev. R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı, - Bakı: AzTU, - 2000. - 236 s.

⁶ Ataşov. B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika). – Bakı: “Kooperasiya”, - 2017. - 536 s.

⁷ Jacobs. J. “The Death and Life of Great American Cities”. - New York: Random House Inc, - 1961. - 474 p.

Fikrimizcə, əhali qrupları arasında sosial və istehsal infrastrukturunun qurulması baxımından sorğular götürülərək, onların istəkləri əsasında layihələrin həyata keçirilməsini (əsasən sosial infrastruktur) təmin etmək olar ki, bu da əhalinin ərazilərə daha çox maraqla cəlb etməsinə səbəb ola bilər.

Castells informasiya texnologiyalarının şəhər infrastrukturunu üzərindəki təsirlərinə diqqət yetirmişdir və texnologiyanın optimal infrastrukturun formalaşdırılmasında rolunu təhlil edərək, *“global şəbəkələrin və informasiya texnologiyalarının inteqrasiyası ilə optimal infrastrukturun formalaşma biləcəyini qeyd etmişdir.”*⁸

Hesab edilir ki, *“infrastrukturun optimal formalaşdırılması üçün geniş yollar, körpülər, parklar və s. böyük həcmli sosial layihələrin həyata keçirilməsi vacibdir.”*⁹

Fikrimizcə, iri infrastruktur layihələri (binalar, yollar, körpülər və s.) şəhərin imicini artıraraq, onun müasirliyini göstərir ki, bu da investisiya cəlb ediciliyini artırır. Şəhərin xarici görünüşü nə qədər müasir və gözəl olarsa, bir o qədər xarici investorlar bu ərazilərə daha çox diqqət ayıra bilər.

K.Lynch şəhərlərin necə təşkil edildiyi və insanların bu məkanı necə qavradığı mövzusunda tədqiqatlar aparmışdır və onun fikrincə, *“şəhər infrastrukturunun optimal formalaşdırılması üçün əsas amil, məkanın oxunaqlılığı və insanların bu məkanda asanlıqla yönəlmə qabiliyyətidir.”*¹⁰

Fikrimizcə, infrastrukturun optimal formalaşdırılması, şəhərlərin sürətli və səmərəli inkişaf etməsi üçün əhalinin tələblərinə uyğun şəkildə qurulması, mövcud resursların ən yaxşı şəkildə istifadə edilməsi və uzunmüddətli səmərəliliyin təmin edilməsidir.

Bununla yanaşı, dissertasiya işində innovasiya infrastrukturunu digər alt sahələrdən fərqləndirilmişdir. Tədqiqat zamanı infrastrukturun dərin araşdırılması aparıldıqdan sonra, onun müasir təsnifatı müəyyən edilmişdir (Cədvəl 1).

⁸ Castells. M.F. “The Rise of the Network Society”. - Oxford: Blackwell Publishing Ltd, - 1996. - 596 p.

⁹ Caro. R.B. “The Power Broker: Robert Moses and the Fall of New York”. - New York: Knopf, - 1974. - 1162 p.

¹⁰ Lynch. K.R. “The Image of the City”. - Cambridge: M.I.T. Press, - 1960, - 194 p.

Cədvəl 1
İnfrastrukturun təsnifatı

Sosial infrastruktur	İstehsal infrastrukturunu	Bazar infrastrukturunu	İnnovasiya infrastrukturunu
1. Təhsil 2. Səhiyyə 3. Elm və incəsənət 4. Mənzil kommunal təsərrüfatı 5. Sərnişin nəqliyyatı 6. Rabitə 7. Turizm 8. İdman 9. Mədəniyyət	1. Sənaye 2. Kənd təsərrüfatı 3. Emal 4. Yükləmə nəqliyyatı 5. Ticarət 6. Satış 7. Elmi xidmət 8. Təchizat 9. Tədarük	1. Birjalar 2. Yarmarkalar 3. Banklar 4. Reklam firmaları 5. Auksion şirkətləri 6. Qeyri-bank təşkilatları 7. Sığorta şirkətləri 8. Marketing firmaları	1. İnformasiya xidməti firmaları 2. Kadrların hazırlanması, yenidən hazırlıq mərkəzləri 3. Texnologiyanın ötürülməsi, mərkəzlərə tətbiqi 4. İnnovasiya mərkəzləri

Mənbə: Cədvəl avtoferatda istinad edilən 2, 3, 4 və 5-ci mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. ¹¹

Həmçinin, dissertasiyanın bu fəslində, infrastrukturun spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmış və Sxem 1-də qeyd edilmişdir.

İnfrastruktur xidmətlərində kollektiv istehlak mövcuddur.	İnfrastruktur xidmətlərində istehsal maye dəyərindən aşağı qiymət müəyyən edilə bilər	İnfrastruktur xidmətləri "şəbəkə xarici təsirləri" nə malikdir
İnfrastruktur xidmətlərində xidmətin dəyəri istifadəçilər tərəfindən ödənilir	Əhali artımı, urbanizasiya və s. amillər infrastruktur xidmətlərinə ehtiyacı artırır.	İnfrastruktur xidmətləri birləşmiş əmlak xüsusiyyətinə malikdir
İnfrastruktur xidmətləri digər istifadəçilərlə birlikdə istifadə edildikdə keyfiyyəti yüksələn ödənişli mallardır.		İnfrastruktur xidmətləri investisiyanın ilkin mərhələsində yüksək sabit xərclər tələb edir.

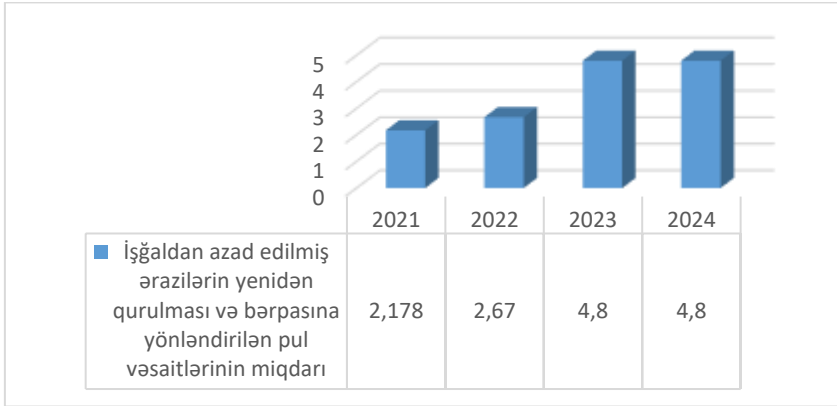
Sxem 1. İnfrastrukturun spesifik xüsusiyyətləri.

Mənbə: Sxem avtoferatda istinad edilən 2, 3, 4, 5, 11 və 12-ci mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. ¹²

¹¹ Müzəffərli, N, İsmayılov, E. Azərbaycanın Post-Konflikt Ərazilərinin bərpası. Konseptual əsaslar. - Bakı: "Qafqaz", - 2010. - 270 s.

¹² Səmədzadə, Z.Ə. Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə. [7 cildə]. - Bakı: "İqtisadi ensiklopediya evi", - c. 5. - 2022. - 856 s.

Dissertasiyanın “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun mövcud vəziyyətinin təhlili və onun optimal formalaşması imkanları” adlı ikinci fəslində İAEƏ-də münaqişədən sonrakı dövrdə qurulan infrastruktur layihələrinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir.

Diaqram 1. İAEƏ-in yenidən qurulması və bərpa xərcləri, milyard manatla.

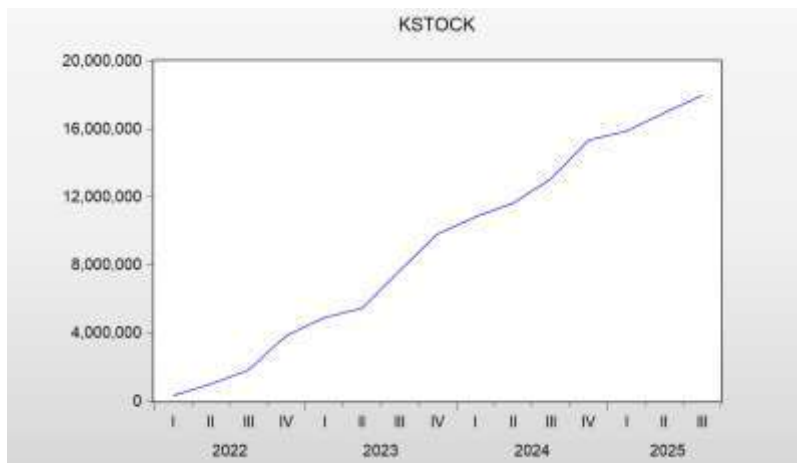
Mənbə: Diaqram Azərbaycan Respublikasının 2024-cü il dövlət büdcəsinin layihəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.¹³

Təhlilə əsasən, 2020-2024-ci illər üzrə dövlət büdcəsində İAEƏ-in yenidən qurulması və bərpası üzrə ümumilikdə təxminən 14 milyard manat nəzərdə tutulmuşdur. 2021-ci ildə İAEƏ-in yenidən qurulması və bərpası üçün ayrılan vəsait 2,178 milyard manat olmuşdur, bu göstərici 2022-ci ildə 2021-ci ilə nəzərən təxminən 22%, 2023-ci ildə isə 2022-ci ilə nəzərən 80% artmışdır. 2024-cü ildə nəzərdə tutulan büdcə isə sabit qalmışdır.

Tədqiqat çərçivəsində İAEƏ-də əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların regionun uzunmüddətli iqtisadi potensialının formalaşmasındakı rolu qiymətləndirilmişdir. Bu məqsədlə 2022Q1-2025Q3 dövrünü əhatə edən rüblük investisiya göstəriciləri əsasında kapital yığılı yığılı yanaşması tətbiq olunmuş, investisiya axınlarının infrastruktur kapital ehtiyatına çevrilmə mexanizmi təhlil edilmişdir.

¹³ Azərbaycan Respublikasının 2024-cü il dövlət büdcəsi haqqında, Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı: Qanun, - 2024.

Aparılmış qiymətləndirmə nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, investisiya qoyuluşları regionda istehsal və sosial infrastruktur bazasının formalaşmasına xidmət etməklə yanaşı, davamlı iqtisadi fəallıq və gələcək inkişaf üçün maddi əsas yaradır.

Şəkil 1. İAEƏ-də əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar əsasında kapital yığımlı modeli (KSTOCK), 2022Q1-2025Q3 ($\delta=0.0125$ rüblük).

Mənbə: Şəkil Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (ARDSK-nin) məlumatları əsasında müəllifin EViews programında apardığı hesablamalar üzrə tərtib edilmişdir.¹⁴

Kapital yığımlı göstəricisi “Perpetual inventory method” əsasında rekursiv tənliklə hesablanmışdır. Modelin formal yazılışı aşağıdakı kimidir:

$$K STOCK_t = (1 - \delta) K STOCK_{t-1} + K_t$$

Kapital yığımlı modeli üzrə əldə olunmuş artım dinamikasının statistik baxımdan əsaslandırılması məqsədilə logaritmləşdirilmiş investisiya seriyası üzrə əlavə diaqnostik təhlil aparılmışdır. Təhlil çərçivəsində seriyanın sabitlik xüsusiyyətləri, uzunmüddətli artım

¹⁴ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. “Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar və tikintinin əsas göstəriciləri” statistik bülleten. - Bakı, - 2022-ci ilin I - 2025-ci ilin III rübləri üzrə.

meyli və qısamüddətli kənarlaşmaların xarakteri ADF, KPSS və HP filtri vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Əldə olunmuş əsas nəticələr sistemləşdirilmiş şəkildə Cədvəl 2-də təqdim olunur.

Cədvəl 2

İAEƏ üzrə logaritmləşdirilmiş investisiya seriyası üçün diaqnostik yoxlamaların nəticələri

Test	Sıfır hipotezi	Statistika / p-dəyəri	Qərar	İzah
ADF (C+T)	Zaman sırasında vahid kökün mövcudluğu	$t = -5.727$; $p = 0.003$	H_0 rədd edilir	Zaman sırası meyil ətrafında sabitdir (müəyyən qanunauyğunluğa əsaslanan inkişaf)
KPSS testi - meyilli model	Zaman sırası meyil üzrə sabitdir	LM = 0.500	H_0 rədd edilir	Təsadüfi dəyişmələrin zəif olduğunu göstərir
HP Filtri ($\lambda = 1600$)	Meyil və dövrü komponentin ayrılması	Meyil üstünlük təşkil edir	-	Uzunmüddətli dinamika əsasən müəyyən qanunauyğun meyil əsasında izah olunur
Dövrü komponent	Qısamüddətli kənarlaşmalar	Std.Dev = 8.24E-07	Çox kiçik	Kənarlaşmalar zəifdir və qısamüddətli xarakter daşıyır

*Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllifin EViews programında apardığı hesablamalar üzrə tərtib edilmişdir.*¹⁵

Aparılmış əlavə təhlil göstərmişdir ki, İAEƏ-yə yönəldilən investisiyalar təsadüfi xarakter daşımır, əksinə, uzunmüddətli və ardıcıl inkişaf meyli əsasında formalaşır. Bu nəticə regionda həyata keçirilən investisiya siyasətinin davamlı kapital yığımları və sabit iqtisadi əsasın yaradılması baxımından sistemli xarakter daşdığını təsdiqləyir.

¹⁵ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. “Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar və tikintinin əsas göstəriciləri” statistik bülleten. - Bakı, - 2022-ci ilin I - 2025-ci ilin III rübləri üzrə.

Müharibədən sonra İAEƏ-də müasir texnologiyaların tətbiqi, “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” layihələrinin genişlənməsi, eləcə də yaşıl iqtisadiyyat yönümlü infrastruktur təşəbbüslərinin artması bu sahənin ayrıca qiymətləndirilməsini zəruri etmişdir.

Bu səbəbdən, tədqiqat işinin II fəslində İAEƏ-də innovativ infrastrukturun qiymətləndirilməsi zamanı ümumiləşdirmələr edilmiş və GZİT təhlili aparılmışdır (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

İAEƏ-də innovativ infrastrukturun qiymətləndirilməsi üzrə GZİT təhlili

Güclü Tərəflər	Zəif Tərəflər	İmkanlar	Təhdidlər
Rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi ilə infrastrukturun inkişaf etdirilməsi (Ağıllı şəhər və Ağıllı kənd layihələrinin tətbiqi)	Rəqəmsal infrastrukturun hələ tam bərqərar olmaması və bu sahədə kədr çatışmazlığı	Xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə daha böyük texnoloji layihələrin həyata keçirilməsi	Siyasi gərginliklərin və münaqişə risklərinin layihələrə təsiri
Yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə sənaye parkları və logistik mərkəzlərin yaradılması		Ağıllı şəhər və kənd layihələrinin bölgədə yüksək texnoloji inkişaf üçün model olması	İqlim dəyişikliyi və ətraf mühit risklərinin infraqurultura təsiri
Yaşıl enerji mənbələrinin istifadəsi ilə enerji səmərəliliyinin artırılması	Əhalinin geri qayıtma prosesi ilə bağlı çətinliklər, məskunlaşma üçün sosial infrastrukturun tam qurulmaması	Regionun logistik potensialının artırılması ilə tranzit nəqliyyat mərkəzinə çevrilməsi	Beynəlxalq iqtisadi qeyri-müəyyənliliklərin investisiya cəlb etmə qabiliyyətinə təsiri
Dövlətin infrastruktur layihələrinə güclü maliyyə və siyasi dəstəyinin olması		Kənd təsərrüfatında rəqəmsal həllərin tətbiqi ilə aqrotexnoloji inkişaf	

Mənbə: Cədvəl avtoferatda istinad edilən 12, 16, 17, 18, 20, 21 və 22-ci mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

“İnfrastrukturun optimal formalaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmləri və onun inkişaf istiqamətləri” adlı tədqiqatın üçüncü fəslində əsas diqqət İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılmasının perspektivləri, infrastruktur komplekslərinin optimal formalaşdırılması istiqamətləri və infrastrukturun təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə yönəlmişdir.

Bu çərçivədə, İAEƏ-də nəqliyyat və kommunal infrastrukturun optimal formalaşdırılması üçün “ərazi qrafik və şəbəkə analizi” metodundan istifadə əhəmiyyətli ola bilər.

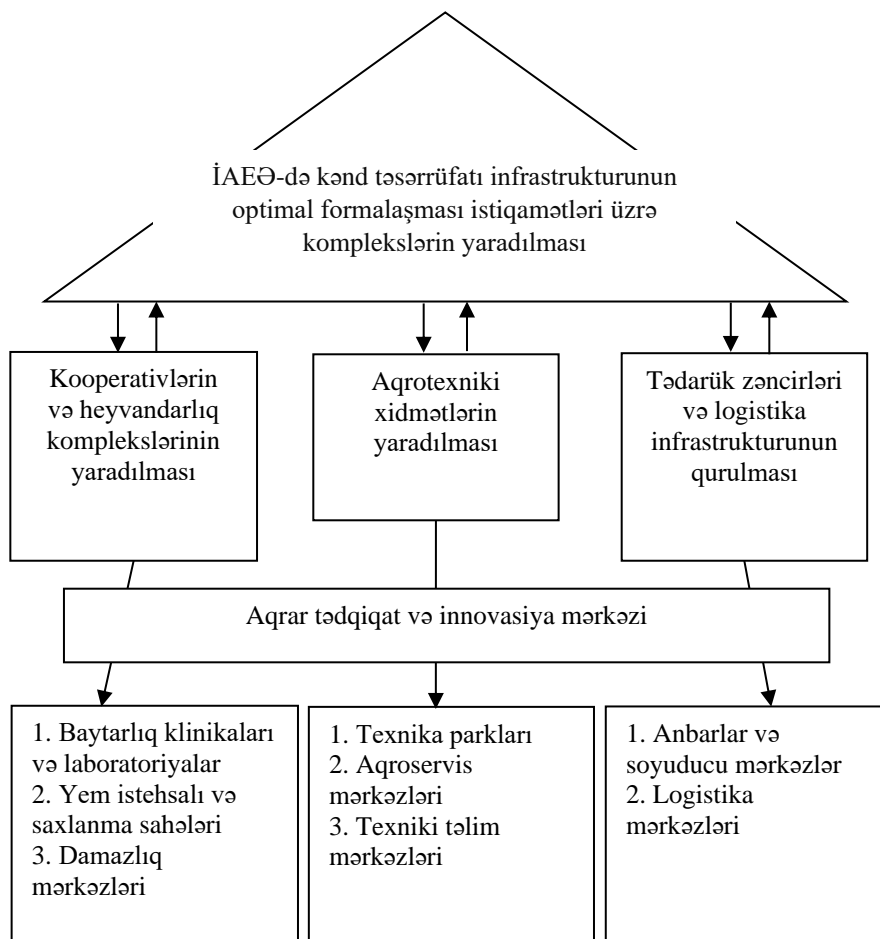
$$A = \{a_{ij}\}$$

Burada: A: Əlaqə matrisi, $\{a_{ij}\}$: i-ci və j-ci ərazilər arasındakı əlaqənin varlığını göstərən elementdir (1 varsa, 0 yoxsa).

Qeyd edilən əlaqə matrisi əsaslı yanaşma ərazilərarası nəqliyyat əlaqələrinin optimallaşdırılmasına və yeni yol xətlərinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə imkan verə bilər. Dissertasiya işində bu metod İAEƏ-də avtomobil magistral yolları üzrə tətbiq edilmiş və bir sıra elmi-praktik nəticələr əldə olunmuşdur.

Fikrimizcə, aqrar sahədə innovativ fəaliyyətin səmərəli inkişafını təmin etmək üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu baxımdan, İAEƏ-də kənd təsərrüfatı infrastrukturunun yenidən qurulması və optimal istifadəsi üçün bir neçə əsas infrastruktur kompleksinin olması səmərəli hesab edilir.

İAEƏ-də aqrar infrastrukturun səmərəli təşkili üçün kooperativ və heyvandarlıq təsərrüfatları, aqrotexniki xidmətlər, anbar-logistika infrastrukturunu vahid aqrar-sənaye kompleksi çərçivəsində formalaşdırılmalıdır. Bu yanaşma istehsal, texniki təminat, saxlanma və bazara çıxış proseslərini bir zəncirdə birləşdirərək məhsuldarlığın artırılmasına, itkilərin azaldılmasına və satışın davamlılığına şərait yarada bilər. Fikrimizcə, belə bir kompleksin yaradılması üçün təxminən 160-190 milyon manat investisiya tələb oluna, orta və uzunmüddətli dövrdə isə illik 34-50 milyon manat ümumi dövriyyə formalaşdırmaq potensialı yarana bilər.

Sxem 2. İAE-də kənd təsərrüfatı infrastrukturunun optimal formalaşması istiqamətləri üzrə komplekslərin yaradılması. Mənbə: *Sxem avtoreferatda istinad edilən 2, 12 və 16-cı mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*¹⁶

Dissertasiya işində İAE-də müxtəlif infrastruktur komplekslərinin hansı sahələr üzrə formalaşdırılmasının zəruri olduğu müəyyən edilmiş, eləcə də həmin komplekslərin hansı ardıcılıqla

¹⁶ İbrahimov. İ.H. Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. - Bakı: "Kooperasiya", - 2022. - 240 s.

yaradılmasının daha məqsəduyğun olduğu əsaslandırılmışdır və bu yanaşmanı dəstəkləmək məqsədilə infrastruktur layihələrinə investisiyaların düzgün və prioritet istiqamətlərə yönəldilməsi üçün Cədvəl 4-də GZİT təhlili aparılmışdır.

Cədvəl 4
İAEƏ-də infrastrukturun GZİT təhlili

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər	İmkanlar	Təhdidlər
İAEƏ strateji bölgədə yerləşir, Avropa və Asiya arasında qapı rolunu oynayır və həm Avropa, həm də Asiyaya ticarət yolları təklif edir. Bu yerləşmə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün yüksək potensiala malikdir.	Bu ərazilərdəki istehsal və sosial infrastrukturda işğal illərində ciddi ziyan dəyib. Yolların, körpülərin və kommunal xidmətlərin geniş təmirə və yenidən qurulmasına ehtiyacı var.	Azərbaycanda iqtisadi diversifikasiya üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə ərazilərdə imkanlar mövcuddur. Bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı, turizm və istehsal sahəsi ölkəyə böyük pul axını cəlb edə bilər.	Davam edən toqquşmalar və ya gərginlik yenidənqurma işlərinə təsir edə bilər və potensial investorları çəkindirə bilər.
Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində innovasiyaların tətbiqi və infrastrukturun bərpası üçün geniş resurslar mövcuddur.		Bərpa olunan enerji mənbələri və ağıllı şəhər texnologiyalarının mövcud olması müasir infrastruktur təcrübələrini tətbiq etmək üçün imkan yaradır.	4 ilə yaxındır davam edən investisiya axınının böyük hissəsinin dövlət tərəfindən yönəldilməsi, gələcək illər üçün büdcə problemi yarada bilər.
Kənd təsərrüfatı, mədənçixarma və enerji istehsalı üçün region münbit torpaqlar, faydalı qazıntılar və su ehtiyatları da daxil olmaqla çoxlu təbii resurslarla zəngindir.		Zəngəzur dəhlizində infrastruktur işlərinin tam yekunlaşması halında, regional əməkdaşlıq, ticarət və iqtisadi inteqrasiya Azərbaycana və qonşu ölkələrə fayda verə bilər.	

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər	İmkanlar	Təhdidlər
Regionun mədəni irs yerləri və tarixi görməli yerləri, turizm sektorunun inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.	Azərbaycanda mövcud olan təşkilati-iqtisadi mexanizmin çəvik olmaması İAEƏ-in inkişafına mənfi təsir göstərir.	Ərazilərdə bərpa olunan enerji potensialı yüksəkdir, əhalinin az olması nəticəsində ekoloji layihələrin asanlıqla həyata keçirilməsi imkanı mövcuddur.	Regionun strateji əhəmiyyəti və geosiyasi gərginlik yenidənqurma prosesini çətinləşdirə bilər.

Mənbə: Cədvəl avtoreferatda istinad edilən 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21 və 22-ci mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.^{17,18,19}

Aparılmış GZİT təhlili göstərir ki, İAEƏ-də infrastruktur sahəsinə yönəldilən investisiyalar ölkə üzrə müsbət iqtisadi nəticələrin formalaşmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, investisiya prosesində müəyyən risk və məhdudyyətlərin yaranma ehtimalı da mövcuddur. Bu baxımdan, qeyd olunan ərazilərə investisiyaların istiqamətləndirilməsi zamanı bir sıra mühüm amillərin nəzərə alınması zəruri hesab olunur və həmin məsələlər dissertasiya çərçivəsində müəllif tərəfindən əsaslandırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyi onun həm tənzimləyici institut, həm də bazar iştirakçısı kimi çıxış etməsi ilə müəyyən olunur. Bu iki funksiyanın eyni zamanda həyata keçirilməsi iqtisadi proseslərin səmərəli əlaqələndirilməsini tələb edir. Bu baxımdan, İAEƏ-də infrastruktur komplekslərinin səmərəli fəaliyyəti üçün təşkilati-iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi zəruridir və əsas istiqamətlər Cədvəl 5-də ümumiləşdirilmişdir.

¹⁷ “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: Qanun, - 2021.

¹⁸ Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: Qanun, - 2021.

¹⁹ “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların idarə edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı: Qanun, - 2021.

İAEƏ-də təşkilati-iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə təklif edilən tədbirlər planı

İstiqamət	Təsviri
1. İnfrastruktur tələbatının kompleks qiymətləndirilməsi	İAEƏ-də infraqurakura olan tələbin müəyyən edilməsi üçün əhali və ərazi üzrə kompleks təhlilin aparılması.
2. İnvestisiyaların optimal planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması	İnvestisiyaların müddəti və sahələr üzrə optimal bölgüsünün müəyyən edilməsi məqsədilə proqnozlaşdırma və təhlilin aparılması.
3. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı əsasında investisiya mexanizmlərinin inkişafı	İnfraqurakurun səmərəli formalaşdırılması üçün özəl sektor investisiyalarının cəlb edilməsi istiqamətində dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması.
4. Sahibkarlıq və innovasiya potensialının inkişaf etdirilməsi	Yerli sahibkarların infraqurakur imkanlarından səmərəli istifadəsini təmin etmək üçün innovasiya və sahibkarlıq mərkəzlərinin yaradılması və onlara məsləhət dəstəyinin göstərilməsi.
5. İnfraqurakurun davamlı idarəetmə və istismar mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi	İnfraqurakur layihələrinin yüksək keyfiyyətli tikinti və sistemli təmir prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi onların uzunmüddətli davamlılığını təmin edən əsas amillərdən biri hesab olunur.

***Mənbə:** Cədvəl avtoferatda istinad edilən 11, 12, 16, 20, 21 və 22-ci mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.* ^{20,21,22}

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, təşkilati-iqtisadi mexanizmin geniş mənada resursların idarə olunmasını, iqtisadi qərarların qəbulunu və layihələrin həyata keçirilməsini tənzimləyən sistem kimi çıxış edir. Cədvəl 5-də təqdim olunan tədbirlər planı da məhz bu mexanizmin geniş aspektlərini əks etdirir.

²⁰ “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: Qanun, - 2022.

²¹ “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: Qanun, - 2021.

²² “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: Qanun, - 2022.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, İAEƏ-də təşkilati-iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi regionda sahibkarlıq mühitinin daha əlverişli şəkildə formalaşmasına xidmət edə bilər. Bu isə özəl sektorun infrastruktur layihələrində iştirakını və investisiya təşəbbüslərini stimullaşdırma bilər.

Nəticə

İnfrastrukturun nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiq edilməsi, İAEƏ-də sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində infrastrukturun rolunun və əhəmiyyətinin tədqiq edilməsi, İAEƏ-də yaradılmış və yaradılacaq infrastruktur sahələrinin təhlili və problemlərinin araşdırılması nəticəsində dissertasiya işinin yekunu olaraq bir sıra nəticələr əldə edilmişdir:

1. İnfrastrukturun nəzəri əsaslarının tədqiqi göstərir ki, müasir şəraitdə “infrastruktur” bir ölkənin və ya regionun iqtisadi və sosial fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsini dəstəkləyən əsas fiziki və təşkilati quruluşların məcmusudur.

2. Aparılan tədqiqat işində, “infrastrukturun optimal formalaşdırılmasının” ərazilərin sürətli inkişaf etməsi üçün əhalinin tələblərinə uyğun şəkildə qurulması, mövcud resursların ən yaxşı şəkildə istifadə edilməsi və uzunmüddətli səmərəliliyin təmin edilməsi prosesi olduğu nəticəsi əldə edilmişdir.

3. Aparılmış tədqiqatların nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlinmişdir ki, infrastruktur göstərdiyi xidmət istiqaməti və formalaşma xüsusiyyətlərinə görə istehsal, sosial, bazar və innovativ olmaqla dörd əsas növdə təsnif edilir.

4. İnfrastrukturun müasir dövrdə yerinə yetirdiyi ən vacib funksiyalar müəyyən edilmiş və onun 3 əsas funksiyaya malik olduğu nəticəsinə gəlinmişdir:

- Vəsitəçilik funksiyası;
- Tənzimləmə funksiyası;
- Bazar iqtisadiyyatının subyektlərinin qarşılıqlı təsərrüfat əlaqələrinin və qarşılıqlı təsirlərinin fasiləsiz fəaliyyətinin təmin olunması funksiyası.

5. İnfrastruktur xidmətlərinin spesifik xüsusiyyətlərinin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, onlar səkkiz əsas xüsusiyyət üzrə xarakterizə olunur.

6. Aparılmış geniş və kompleks tədqiqat nəticəsində İAEƏ-də infrastruktur quruculuğu sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər hərtərəfli təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, dövlət tərəfindən istehsal, kommunal və sosial obyektlərin bərpası və yenidən qurulması istiqamətində görülən işlər səmərəli və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməkdədir.

7. İAEƏ-də formalaşan və formalaşdırılacaq infrastruktur layihələrinin regionun inkişafı ilə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərəcəyi müəyyən edilmişdir.

8. Tədqiqat işində müəyyən edilmişdir ki, infrastrukturu optimal şəkildə formalaşdırmaq üçün sosial və istehsal infrastrukturlarının qurulması ilə yanaşı, ətraf mühitin və təbii resursların qorunmasına da diqqət etmək lazımdır, çünki sənaye və istehsal sahələrinin inkişafı təbii resursların istismarına və ətraf mühitin çirklənməsinə gətirib çıxara bilər.

9. Ağdam və Cəbrayıl sənaye parklarının yaradılması müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yüksək dəyərə malik olan məhsulların istehsalını və istehsal olunan məhsulların sayının optimal səviyyədə olmasını təmin edir.

10. Aparılmış təhlillər əsasında İAEƏ-də kənd təsərrüfatı, nəqliyyat-anbar, təhsil, mədəniyyət, turizm, səhiyyə və ətraf mühitin mühafizəsi sahələri üzrə infrastrukturun ilkin mərhələdə formalaşdırılmasının vacibliyi nəticəsinə gəlinmişdir.

11. Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, İAEƏ-də innovativ infrastrukturun yaradılması və inkişafı ölkənin coğrafi mövqeyi baxımından tranzit-logistika mərkəzi kimi formalaşması üçün əlverişli şərait yarada bilər. Bu baxımdan, ərazilərdə logistika mərkəzlərinin genişləndirilməsinin ölkənin beynəlxalq ticarət şəbəkələrinə daha sıx inteqrasiyasını təmin edə biləcəyi nəticəsinə gəlinmişdir.

12. Elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır ki, İAEƏ-də kənd təsərrüfatının inkişafı üçün infrastrukturun genişləndirilməsi ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

13. Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, İAEƏ-

də sənaye infrastrukturunun inkişafında ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi çıxış edə bilər. Bu baxımdan tullantıların xüsusi zavodlarda yandırılaraq enerjiyə çevrilməsi innovativ yanaşma kimi qiymətləndirilir və onun mərhələli şəkildə tətbiqi regionda ekoloji problemlərin azaldılması, enerji istehsalının genişləndirilməsi və yeni məşğulluq imkanlarının formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli hesab edilir.

Təklif və tövsiyələr

İAEƏ-də müəyyən sahələrin prioritet şəkildə nəzərə alınması, nisbətən az resurs və vaxt sərfi ilə infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə, bununla da dövlət büdcəsi üçün daha səmərəli gəlir formalaşmasına və yerli əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə imkan yaradır ki, bu istiqamətdə irəli sürülən təklif və tövsiyələrin yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilir:

1. İAEƏ-də mədəniyyət infrastrukturunun formalaşdırılması müasir dövrdə ölkə üçün əhəmiyyətli iqtisadi gəlir mənbəyi kimi çıxış edə bilər. Bu, həmin sahə ilə paralel olaraq turizmin inkişafını stimullaşdırma və investisiya cəlbediciliyini artırma bilər. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamət investisiyaların dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilməsi və xarici şirkətlərin iştirakı ilə mədəniyyət obyektləri ətrafında turizm infrastrukturunun inkişafı üçün əlverişli şərait formalaşdırma bilər. Bu proseslərin əsasən özəl sektor tərəfindən davam etdirilməsi dövlət investisiyalarına olan yükün azalmasına şərait yarada bilər.

2. İAEƏ-də infrastrukturun optimal formalaşdırılması üçün “kampus” modeli səmərəli yanaşma kimi çıxış edir. Burada dövlət ilkin mərhələdə baza təhsil və mühəndis-kommunikasiya infrastrukturunu formalaşdırmaqla sabit tələbə axını və sosial-iqtisadi tələbi təmin edir, sonrakı mərhələdə isə bu baza üzərində sosial, xidmət, ticarət və innovasiya yönümlü infrastrukturlar əsasən özəl sektor tərəfindən inkişaf etdirilir. Nəticə etibarilə, nisbətən aşağı dövlət investisiyası ilə çoxfunksiyalı məkan formalaşır və davamlı iqtisadi ekosistemin yaranmasına şərait yaradılır.

3. İAEƏ-də infrastruktur layihələrinin sayının artması ilə yanaşı, onların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin təmin edilməsi əsas prioritet kimi

çıxış edir. Bu baxımdan innovativ infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, istehsal və xidmət sahələrində innovasiyaların tətbiqi iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və yerli əhalinin məşğulluğunun artırılması baxımından səmərəli hesab edilmişdir. Bu baxımdan 3 əsas istiqamət üzrə təkliflər irəli sürülmüşdür:

- İAEƏ-də kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılması;

- Sənaye logistika mərkəzlərinin yaradılması (Amazon, AliExpress və s. müəssisələrin müxtəlif ölkələrdə istifadə etdiyi anbarlar kimi);

- Sahibkarlıq və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması.

4. İAEƏ-də infrastrukturun optimal planlaşdırılması və səmərəli idarə olunması məqsədilə Estoniyanın “X-Road” modelinə bənzər, lakin yerli xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılmış vahid rəqəmsal məlumat mübadiləsi platformasının yaradılması məqsədəuyğun hesab olunur.

5. İAEƏ-də infrastrukturun səmərəli şəkildə formalaşdırılması və idarəetmə proseslərinin təkmilləşdirilməsi üçün “Digital Twin” texnologiyasının tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunur. Bu yanaşma ərazilərin rəqəmsal əkizinin yaradılmasına imkan verərək layihələrin əvvəlcədən ssenari üzrə qiymətləndirilməsini, resurs bölgüsünün optimallaşdırılmasını və idarəetmə qərarlarının daha dəqiq əsaslandırılmasını təmin edə bilər.

6. İAEƏ-də istehsal və kommunal infrastrukturun optimal formalaşdırılması məqsədilə bu sahələrin mövcud vəziyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi üçün integrasiya olunmuş göstəricilər sisteminə əsaslanan metodoloji yanaşmanın tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunur. Bu çərçivədə infrastruktur obyektlərinin inkişaf səviyyəsinin və onların təsərrüfat fəaliyyətindəki rolunun daha obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi təmin edilə bilər.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı nəşrlərində öz əksini tapmışdır:

1. Zəkizadə, S.S. Zəngəzur dəhlizində infrastrukturun yaradılmasının regional inkişafa təsiri //“Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər” mövzusunda I

- Beynəlxalq elmi konfransı, - Mingəçevir: MİQ, 10-11 dekabr, - 2021, - s. 371-373.
2. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərində təhsilin inkişafı üçün infrastrukturun yaradılması // Gənc tədqiqatçıların V respublika elmi-praktiki konfransı, - Bakı: - 15 aprel, - 2022, - s. 298-301.
 3. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərində sərnişin nəqliyyatı infrastrukturunun yaradılması // “Keyfiyyət təminatı rəqabətqabiliyyətli iqtisadi inkişafın əsas amili kimi” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransı, - Bakı: - 5 may, - 2022, - s. 404-406.
 4. Zəkizadə, S.S. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm infrastrukturunun yaradılmasının regional inkişafa təsiri // Xəzəryanı ölkələrdə multikultural dəyərlər və turizmin inkişafı problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransı, - Bakı: Delta Uni” MMC, - 27 may, - 2022, - s. 144-148.
 5. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sahibkarlığın inkişafı üçün infrastrukturun yaradılması // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, XIII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransı, - Bakı: - 2022, - s. 549-552.
 6. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində rəqəmsal texnoloji sənaye infrastrukturunun formalaşdırılmasının qiymətləndirilməsi // İdarəçilikdə rəqəmsal texnologiyalar - problemlər və perspektivlər adlı respublika elmi konfransı, - Bakı: - 22 fevral, - 2023, - s. 265-268.
 7. Закизаде, С.С. Оценка формирования сельскохозяйственной инфраструктуры в Карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах // - Москва: Финансовый бизнес: научно-аналитический журнал, -2023. № 10 (часть 3), - с. 267-271.
 8. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində səhiyyə infrastrukturunun qiymətləndirilməsi // - Bakı: Elmi tədqiqat Beynəlxalq onlayn elmi jurnalı, - 2023. Cild 3, №10, - s. 11-15.
 9. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərində sosial (mədəniyyət) infrastrukturunun qiymətləndirilməsi //

- Azərbaycan sənətsünaslığı şərq-qərb dialoqu kontekstində adlı beynəlxalq elmi-praktiki konfransı, - Bakı: Adiloğlu, - 14 noyabr, - 2023, - s. 302-305.
10. Zakizade, S.S. Assessment of innovative industrial infrastructure in the East-Zangezur and Karabakh economic regions of Azerbaijan // IX International scientific and practical conference «Modern science: actual problems». - Manchester, 28-29 november, - 2023, - s. 46-48.
 11. Zəkizadə, S.S. Heydər Əliyev və Azərbaycanda infrastrukturun inkişafı // - Bakı: İqtisadi Artım və İctimai Rifah, 2023. №4, - s. 159-168.
 12. Zakizade, S.S. The role of infrastructure investments in economic development of Azerbaijan // - Oslo: Norwegian Journal of development of the International Science, - 2024. №132, - s. 31-36.
 13. Zəkizadə, S.S. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji infrastrukturun optimal formalaşdırılması istiqamətləri // - Bakı: “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal, 2024. № 3 (74), - s. 42-49.
 14. Zakizade, S.S. Les directions de la formation d'une infrastructure industrielle innovante dans les régions économiques du Karabagh et du Zanguezur oriental en Azerbaïdjan // - Praqa: Sciences of Europe, - 2024. №143, - s. 28-33.
 15. Zakizade, S.S. Perspectives on the optimal formation of green infrastructure in Azerbaijan // XXVII Republic scientific conference of doctoral students and young researchers (Nasco XXVII), - Bakı: - 2025, -s. 40-46.
 16. Zakizade, S.S. Qubadzadə X.G. Directions for improving the management infrastructure in the economic regions of Karabakh and Eastern Zangezur // Kaoru Ishikawa International congress on business and economics sciences - VII, - Bakı: 2025, -s. 7-12.
 17. Zakizade, S.S. Land use planning in the Karabakh and Eastern Zangazur economic regions // “Konstitusiya və suverenlik ili: torpaq islahatının yeni mərhələsi və ekoloji problemlərin həlli” mövzusunda respublika konfransı, - Bakı: -2025, -s. 82-83
 18. Zəkizadə, S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində innovativ yüngül sənaye infrastrukturunun formalaşdırılması

- istiqamətləri // - Bakı: “Audit” elmi-praktiki jurnalı, 2025. № 2 (48), - s. 100-114.
19. Zakizade, S.S. Directions for the formation of sustainable infrastructure in the post-conflict period in Karabakh and Eastern Zangezur // IV International scientific conference “Expanding knowledge through interdisciplinary research”, - Sydney: 2025, -s. 28-31.
 20. Zakizade, S.S. Prospects for using foreign experience in supporting green finance projects: “Eco-coin Azerbaijan” model in Karabakh and Eastern Zangezur // “Rəqəmli texnologiyalar şəraitində xalqaro moliyaning rivojlanış istiqbolları” məvzusunda o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materialları to‘plami, - Toshkent: 2025, -s. 559-564
 21. Zakizade, S.S. Short-Term Forecast of Construction Investment in Azerbaijan // Uluslararası bilimsel gelişmeler kongresi (ICONSAD 25), 2025, -s. 539-546
 22. Zakizade, S.S. AzInfraNet Model: Digitalization of Governance Infrastructure // Proceedings of The 3rd International Scientific Conference “Sustainable Development Strategy: Global Trends, National Experience And New Goals” (Volume 1), 2025, s. 516-520
 23. Zəkizadə, S.S. Şuşada mədəni turizmin iqtisadi təsir göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və onun inkişaf perspektivləri // - Bakı: “Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri” III Ümumrespublika elmi məqalə müsabiqəsi, 2025. -s. 422-427
 24. Zakizade, S.S. Time series analysis and forecasting of gross fixed capital investment in Azerbaijan (2010-2024) // - Florence: “Annali d’Italia”, 2026. № 75, - s. 28-42

Dissertasiyanın müdafiəsi 19 iyun 2026-cı il tarixində saat 11⁰⁰ Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti, 115.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında (www.economics.org.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 15 May 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 08.05.2026

Kağızın formatı: A5

Həcm: 40521

Tiraj: 100